

ISTRAŽIVANJA

UDK

???????

Vladimir Petrović

Institut za savremenu istoriju, Beograd

ŠTA JE PREVLADAVANJE PROŠLOSTI I ZAŠTO U SRBIJI HRAMLJE*

Rezime: Prilog analizira koncept prevladavanja prošlosti, definiše glavne aspekte i skicira osnovnu dinamiku ovog procesa. Posebno se insistira na važnosti prerastanja zagovaranja suočavanja sa prošlošću, čiji je nosilac građansko društvo, u jasnu politiku tranzicione pravde, čiji je nosilac država. Ova tranzicija se sagledava na primeru Savezne Republike Nemačke, koji karakterišu veliki pomaci u ovoj oblasti, kao i simptomatični propusti. Ističu se specifičnost sa kojima se u ovoj oblasti suočavaju postjugoslovenska društva, sa posebnim osvrtom na probleme koji u Srbiji sputavaju takav razvoj.

Ključne reči: prevladavanje prošlosti, zagovaranje suočavanja sa prošlošću, Nemačka, Jugoslavija, Srbija, tranziciona pravda

Ni stručnjacima, a ni široj javnosti nije najjasnije šta je to prevladavanje prošlosti. U opticaju je više termina, uglavnom izvedenih iz nemačkih kovanica *Vergangenheitsbewältigung* (prevladavanje prošlosti) i *Aufarbeitung der Vergangenheit* (prorađivanje prošlosti). Obe se u engleskom govornom području najčešće prevode kao suočavanje sa prošlošću (*facing the past* ili *dealing with the past*). U srpskom se jeziku, pored suočavanja, koristi i termin prevladavanje prošlosti, mada se sa prošlošću u javnom diskursu češće obračunava i raščišćava. Lingvistička konfuzija ukazuje na ozbiljne teškoće u prihvatanju ovog koncepta, koji za potrebe ovog članka definišem prosto kao niz aktivnosti usmerenih ka razgradnji represivnog nasleđa u društvu. Te su aktivnosti tako raznolike, da možemo govoriti o bar dva vida prevladavanja prošlosti. Nosioci prvog, koji ću nazvati *zagovaranje suočavanja sa prošlošću*, su pojedinci ili društvene

* Članak je nastao u okviru projekta Konflikti i krize: saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku, (projekat III 47030) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije.

grupe – intelektualci i javni radnici, te udruženja građana, profesionalne asocijacije, verske ili političke organizacije. On se, uprkos svojoj složenosti, u biti oslanja na nekoliko jednostavnih humanističkih postulata – ne dozvoliti nepravdama i zločinima da potonu u zaborav, ne nalaziti im kontekstualna opravdanja, ne podređivati pisanje i mišljenje o prošlosti nacionalnom ili klasnom interesu, dati glas žrtvama istorije, ne dozvoliti da je pišu pobednici. Što se aktivnosti tiče, one se sastoje od istraživanja u cilju sakupljanja podataka o represiji i njihove prezentacije u cilju pribijanja javnog mnjenja za prelazak na drugi oblik prevladavanja prošlosti, nazvan *tranziciona pravda*.¹ Glavni nosilac ovog oblika suočavanja je država, koja nizom konkretnih mera, poput suđenja, lustracije, komisija ili reparacija kreira politike prevladavanja prošlosti. Odmah upada u oči osnovna dinamika – cilj zagovaranja suočavanja sa prošlošću jeste preraštanje u državnu politiku tranzicione pravde. Iako u načelu najveći broj ljudi nema šta da zamerm ovakvim inicijativama, u praksi se ovaj cilj retko ostvaruje na zadovoljavajući način. Do problema po pravilu dolazi kada se zapitamo ko treba da se suoči sa kakvom prošlošću i na koji način. To je put na kojem ima mnogo prepreka.

Od zagovaranja suočavanja sa prošlošću do tranzicione pravde: slučaj Nemačka

Ne čudi što je koncept nastao u posleratnoj Nemačkoj. U novijoj istoriji nije bilo primera tako represivnog, zapravo ubilačkog projekta kakav je bio Treći rajh. Takođe, malo koji državni projekat je tako kompletno propao kao nacistička Nemačka, pregažena u svetskom ratu koji je započela. Međutim, uprkos nizu mera okupacionih vlasti, poput Nirnberškog procesa, lustracionih procedura usmerenih ka denacifikaciji i inicijativama usmerenih ka rešavanju pitanja krivice, koje je otvorio Karl Jaspers, rezultati su izostali.² Nametnut spolja, projekat se osuo čim je taj pritisak oslabio usled hladnoratovskih zategnutosti. Po osnivanju Savezne

1 Čitavi temati časopisa Hereticus, počevši od prvog (2003/1) bili su posvećeni prevladavanju prošlosti. O pravnom prevladavanju pisao je i Aleksandar Molnar, „Pravno savladavanje totalitarne prošlosti“, *Reč*, 2002/65, 149–166. O tranzicionoj pravdi vidi Neil Kritz, *Transitional Justice*. United Institute of Peace Press, Washington, D.C., 1995; Ruti Teitel, *Transitional Justice*, Oxford University Press, Oxford 2000; Jon Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge University Press, New York 2004; Posebno pogledati Olivera Simić (prir.), *Introduction to Transitional Justice*, Routledge, New York, 2017.

2 Karl Jaspers, *Die Schuldfrage. Ein Beitrag zur Deutschen Frage*, Artemis Verlag, Zürich 1946, 29–35. U srpskom prevodu rezime je objavljen kao „Pitanje krivice“, *Hereticus* 2016/3–4, 105–6. Merama denacifikacije bavi se David Cohen, „Transitional Justice in Divided Germany after 1945,“ u: Jon Elster (prir.), *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

republike Nemačke, zamenjen je „politikom blagosti“ koju je inaugurisao Konrad Adenauer, a koja je u praksi amnestirala mnoge odgovorne, pa ih i udomila u novoj državnoj administraciji.³ Retki ljudi koji su unutar sistema otvaralo neugodna pitanja i podsticali nepopularne istrage, poput tužioca Frica Bauera, radili su to u ovom periodu rizikujući karijeru, pa i ličnu bezbednost.⁴

Ćutanje o prošlosti podstaklo je mnoge javne ličnosti, poput Teodora Adorna, da dignu glas. U svom eseju naslovljenom *Šta znači: rad na prošlosti?* (*Aufarbeitung der Vergangenheit*), polazeći od pretpostavke da je posleratno nemačko društvo duboko i trajno traumatizovano poraznim iskustvom nacističke diktature i Drugog svetskog rata, Adorno je još 1959. godine zagovarao potrebu za hitnim preispitivanjem nedavne prošlosti u cilju ojačavanja demokratskih vrednosti nove države i ponovne izgradnje moralnog konsenzusa njenih građana.⁵ Adornovoj inicijativi pridružili su i drugi, koji su smatrali da je situacija u Nemačkoj neodrživa. *Die Zeit* je tako početkom šezdesetih pisao da, ukoliko je Hitler možda još uvek živ, komotno može da se vrati u Nemačku ukoliko se nešto ne promeni, jer će svi zločini za koje ga budu teretili biti pravno zastareli.⁶ Nakon velike debate, parlament je odložio zastarevanje nekih krivičnih dela, uključujući ubistvo, što je otvorilo put prvim većim postupcima, upravo u vreme kada je Adolf Ajhman otet i suđen u Jerusalimu. U Nemačkoj je usledilo suđenje čuvarima logora Aušvic. Održano u Frankfurtu sredinom šezdesetih godina, bilo je samo jedno od prvih u dugom nizu.⁷ Iako su kazne ponekad bile zabrinjavajuće blage, podaci o počinocima sve su prilježnije prikupljeni, pa su tako počela i ozbiljna naučna istraživanja ove problematike.⁸ Spoznaja o razmerama počinjenih zločina otvorila je širi prostor političarima za delovanje na simboličkom nivou, izvinjenjima, od kojih

3 Detaljno o Adenauerovoj politici odnosu prema nacističkoj prošlosti: Norbert Frei, *Adenauer's Germany and the Nazi past: the politics of amnesty and integration*, Columbia University Press, New York 2002.

4 O njegovoj karijeri videti u Irmtrud Wojak: *Fritz Bauer. Eine Biographie, 1903–1963*, C.H. Beck, München 2009. Svojevremeno omrznut u Nemačkoj, danas slovi za jednog od heroja ove epohe, o čemu svedoči skorašnji film interesantnog imena: *Država protiv Frica Bauera* (2016)

5 Teodor Adorno, „Šta znači 'rad na prošlosti'“, *Reč*, (2000/57), 49–57.

6 Strothmann, Dietrich. „Bleiben die Mörder unter uns? Das Ende der Verjährungsfrist – ein Streit ohne Ende,“ *Die Zeit*, 27 November, 1964.

7 Snagu istorijskih argumenata u političkim raspravama u Nemačkoj dobro oslikava Helmut Deibel, *Niko nije oslobođen istorije: Nacionalsocijalistička vlast u debatama u Bundestagu*, Samizdat B92, Beograd 2002. O ovom suđenju vidi, Devin. Pendas *Frankfurt Auschwitz Trial, 1963–1965: Genocide, History, and the Limits of the Law*. Cambridge University Press, New York 2006.

8 O ovoj saradnji između pravosudnih organa i naučnika piše dugogodišnji direktor Centralne stanice za proučavanje nacionalsocijalističkih zločina u Ludvigsburgu

je verovatno najpoznatije klečanje Vilija Branta prilikom posete Varšavskom getu.

Međutim, tek je ujedinjenje Nemačke dalo istinski dalo zamajac transformaciji ovih tendencija u koherentnu politiku. Nastojeći da otkloni bojazan da ono predstavlja pretnju po evropsku stabilnost, država se upustila u temeljni poduhvat otklanjanja represivnog nasleđa, uz konsenzus vodećih političkih partija, čiji su lideri bili svesni važnosti ovog projekta za demokratsku konsolidaciju države. Uz ubrzavanje postupaka suđenja nacističkim zločincima, nastavlja se proces restitucije i reparacije, poznat pod terminom Wiedergutmachung, kojim nemačka država nastoji da obešteti žrtve holokausta, prinudne radnike i druge oštećene nacističkim režimom.⁹ Budući da se šansa za suđenje odgovornim iz dana u dan smanjuje, pravnike u ovom poslu smenjuju istoričari i sociolozi. Naposljetku, kultura sećanja na Drugi svetski rat održava se kroz memorijalni rad. Kao simbol obaveze ujedinjene Nemačke izgrađen je memorijalni centar nedaleko od Brandenburške kapije u Berlinu, posvećen sećanju na ubijene evropske Jevreje. Čuvanje te uspomene predviđeno je i krivičnim zakonom koji kriminalizuje poricanje i minimiziranje zločina nacionalsocijalizma.¹⁰

Na temelju ovakvih iskustava, nova država je nakon 1989. uložila značajna sredstva i veliku energiju u proces prevladavanja posledica komunizma u Istočnoj Nemačkoj. U suočavanju sa ovim nasleđem, Nemačkoj je u velikoj meri išlo na ruku ujedinjenje, koje je omogućilo diskontinuiranje najosetljivijih državnih službi bez opasnosti po paralizu zemlje. Tajna služba Štazi je rasformirana 1989. Interesantno je kako je njen broj rastao – od 4,500 nakon ustanka 1953. taj se broj udvostručio, da bi se 1971. popeo na 53.000 i čak na preko 90.000 u vreme gašenja. Broju treba dodati armiju neformalnih doušnika, za koje se procenjuje da se za ceo period penje na 600.000 (u zadnjoj fazi rada službe 174.000 od 16 miliona stanovnika DDR-a).¹¹ Uprkos pokušajima službe da prikrije svoju aktivnost i uništi dokumentaciju, iza nje je ostalo 6 miliona ličnih dosijea koje je vodila. Na osnovu ovih podataka sprovedena je temeljna lustracija, tokom koje oko 40% zaposlenih u pravosudnim organima nije primljeno ponovo u radni odnos, a taj je procenat bio čak i veći u policiji, pa i u akademskoj zajednici. Radom dve anketne komisije Bundestaga, koje su

Adalbert Rückerl, *NS-Prozesse. Nach 25 Jahren Strafverfolgung: Möglichkeiten, Grenzen, Ergebnisse*. C.F. Mueller, Karlsruhe 1971.

9 John P. Teschke, *Hitler's Legacy: West Germany Confronts the Aftermath of the Third Reich*. Peter Lang Publishing, New York 1999.

10 From Revisionism to „Revisionism“: Legal Limits of Historical Interpretation, in: Michal Kopecek (ed.), *Historical Revisionism in Europe*, CEU Press, Budapest, 2009, 22.

11 Gieseke, Jens *The History of the Stasi. East Germany's Secret Police 1945–1990*. Bergahn Books, New York, 2014, 86–7.

se tokom devedesetih godina upustile u istraživanja razmera kršenja ljudskih prava u DDR-u date su i dalje preporuke za otklanjanje posledica.¹²

Pored temeljne lustracije, preduzeto je krivično gonjenje, premda ograničenog karaktera. Pokrenuto je 62.000 istraga, kojima je obuhvaćeno oko 100.000 ljudi. Delikti koji su im se stajali na teret odnosili su se na izborne krađe, mučenje u zatvorima, i pre svega pucanja na granici. U ovim postupcima osuđeno je između 1.000 i 1.200 ljudi (uključujući 350 iz pravosuđa), od kojih je samo pedesetak otišlo u zatvor, dok su ostali kažnjeni uslovno. Najteže kazne su dobili odgovorni za pucanja na granici, budući da se danas procenjuje da je na njoj, što oko Berlinskog zida što drugde stradalo oko 2.000 ljudi koji su pokušavali da pređu na Zapad. Na nekoliko sudskih procesa, kojim su obuhvaćeni graničari i rukovodioci granične službe, ali i čelnici Politbiroa SED i visoki državni zvaničnici odgovarali su za dokumentovane smrti 265 žrtava na Berlinskom zidu. I sâm Erih Honeker, poslednji partijski šef, terećen je za ovo delo, ali je zbog starosti i bolesti pušten iz zatvora i uspeo da se domogne Čilea, gde je umro.¹³ Odustajanjem od daljih krivičnih postupaka, Nemačka je dala prednost drugim mehanizmima tranzicione pravde, poput reparacija. Od konfiskacije sredstava nekadašnje SED (Jedinstvene socijalističke partije) dobijeno je preko 70 miliona evra, sa kojima je osnovana Savezna fondacija za prevladavanje SED diktature, koja stimuliše i koordinira rad na pristupu ovom segmentu nemačke prošlosti. Mere restitucije bespravno oduzete imovine su preduzete, a posebna pažnja je posvećena obeštećenju direktnih žrtava komunističke vladavine u Istočnoj Nemačkoj. Oko 190.000 od oko četvrt miliona političkih kažnjenika je rehabilitovano, a građanima koji su osuđeni za političke delikte (špijunažu, pokušaje podrivanja sistema, sabotažu, prebeg ili planiranje bekstva na Zapad) ponuđena je kompenzacija od 300 eura za svaki mesec proveden u zatvoru. U ove svrhe je do sada isplaćeno preko 660 miliona eura.¹⁴

Po mnogo čemu, Nemačka predstavlja „super-model“ u oblasti tranzicione pravde, i možda je i država koja je najdalje otišla u prevladavanju sopstvene prošlosti.¹⁵ Baš zbog toga valja napomenuti da uprkos tome u nemačkom društvu odzvanjaju kritike koje ukazuju na nesavršenost

12 *Getrennte Vergangenheit, gemeinsame Zukunft. Bericht der Enquete-Kommission. Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland*, DTV, München, 1997.

13 McAdams, A. James. „The Honecker Trial: The East German Past and the German Future.“ *The Review of Politics* 58, no. 1 (1996): 53–80.

14 Isto, 324.

15 Kratak uporedni prikaz mera tranzicione pravde nakon Drugog svetskog rata i nakon 1989, dat je u Sanya Romeike, *Transitional Justice in Deutschland nach 1945 und nach 1990*, Internationale Akademie Nürnberger Prinzipien, Occasional

i nedovršenost ovog procesa.¹⁶ Uprkos proklamovanoj denacifikaciji, dugo nakon Drugog svetskog rata za velikim brojem državnih službenika vukli su se tragovi, i pojavljivali na najne očekivanim mestima u najgore vreme. Tako je prvi direktor Centralne stanice Ludvigsburg, tužilac Ervin Šule, bio prinuđen da napusti ovu funkciju 1965, kada se saznalo za njegovu nekadašnje članstvo u NSDAP i SA. Deset godina kasnije, ostavku je morao dati i Vili Brant, nakon što se doznalo da je njegov lični sekretar bio dugogodišnji saradnik Štazi. Iznenađenja ima i danas, tek posle više od šezdeset godina saznalo da je čuveni pisac Ginter Gras kao dete i mlađić bio ne samo u Hitlerjugendu, već se pridružio i Vafen SS-u na kraju rata. Skandali nisu samo lični, nego i strukturni. Tako se ispostavilo da je u izgradnji spomenika ubijenim Jevrejima Evrope u centru Berlina učestvovala firma Degusa, koja je obezbeđivala specijalnu materiju za zaštitu spomenika od grafita.

Skandal je nastao kada se doznalo da je ista kompanija bila angažovana u Hitlerovoj ratnoj industriji, čak proizvodila Ciklon B, otrov korišćen u gasnim komorama. Nacionalsocijalistička i komunistička prošlost ostaju prisutne u nemačkoj stvarnosti, a pravo pokazuje svoja ograničenja u njenom prevladavanju. „Očekivali smo pravdu, a dobili smo vladavinu prava“, jetko je zaključila Berbel Bolej, istočnonemačka umetnica i disidentkinja. Jednako kritičan prema nemačkom modelu prevladavanja nacističke prošlosti je Joahim Perels, po kojem on više predstavlja mit nego što je zasnovan u realnosti.¹⁷ Međutim, posmatrano izvana, teško je oteći se utisku da se veliki napori u ovom pravcu nesumnjivo ulažu, i da rezultat ne izostaje.

Danas u nemačkim zatvorima više nema nikog ko služi kazne za delikte iz epohe Istočne Nemačke, i sve je manje onih koji su u njima zbog zločina nacionalsocijalizma. Berlinski zatvor Špandau, u kojem su tamnovali nirnberški osuđenici, srušen je do temelja 1987, nakon smrti njegovog poslednjeg zatočenika, Rudolfa Hesa, i danas na njegovom mestu stoji supermarket. Sa druge strane, Hoenšunhauzen, glavni zatvor Štazi u Berlinu pretvoren je u muzej, kroz koji posetioce sprovode vodiči, nekadašnji zatvorenici u njemu. Sedišta ove službe su u mnogobrojnim istočnonemačkim gradovima pretvorena u muzeje posvećene totalitarnom nemačkom iskustvu u dvadesetom veku, a organizovane posete učenika

Pa-per No. 1, 2016 <https://www.nurembergacademy.org/publications/transitional-justice-in-germany-after-1945-and-after-1990/>

16 James McAdams, *Judging the Past in Unified Germany*, Cambridge University Press New York, 2001; Bert Pampel, Was bedeutet „Aufarbeitung der Vergangenheit“? Kann man aus der „Vergangenheitsbewältigung“ nach 1945 für die „Aufarbeitung“ nach 1989 Lehren ziehen?“ *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1995/1–2, 27–38.

17 Joahim Perels, „Mit o prevladavanju prošlosti“, *Hereticus* 2009/1–2, 11–8.

ovim mestima ukazuju na integrisanje kulture sećanja u nemački školski sistem. Barem u ovoj oblasti, prevladavanje prošlosti se pokazalo kao nesumnjivi uspeh, o kojem svedoče generacije obrazovane u atmosferi kritičkog preispitivanja istorijskog nasleđa.

Od posrtanja pod teretom prošlosti do njenog ponavljanja: slučaj Jugoslavija

Istočna Evropa i Balkan dele sa Nemačkom problem slojeva represivnog nasleđa, ali ne i uspehe u njegovom prevladavanju. Iako su se nakon 1989. stekle okolnosti za aktivnost u ovoj oblasti, pojavili su se i specifični problemi.¹⁸ Krećući se od Zapada prema Istoku, u delovima Evrope u kojima je krah nacizma značio i dolazak komunizma, preslojavanje jednog poraznog iskustva drugim dalo je poseban ton debatama. Zagovaranje suočavanja sa prošlošću se prelilo u aktivnost usmerenu ka otvaranjima arhiva tajnih službi, lustraciji, rehabilitaciji, suđenjima i drugim načinima da se utvrdi odgovornost za kršenja ljudskih prava iz nedavne, pa i davnije prošlosti. Međutim, način na koji je to rađeno češće je nosio pečat dnevne politike, a ređe bio rukovođen dalekosežnom strategijom.¹⁹ Pritom, u potrazi za održivom, upotrebljivom tradicijom kojom bi legitimisala izgradnju novog, demokratskog poretka, ova društva su se često bezuspešno okretala predkomunističkom periodu, legitimajući tako nesumnjivo anti-komunističke, ali takođe i agresivno nacionalističke i ultrakonzervativne režime.²⁰ Kako se pokazalo se da ove inicijative nisu nužno zainteresovane za čuvanje uspomene na žrtve desne i leve represije koliko za njihovu instrumentalizaciju, kao i da se odsustvo senzibiliteta za ljudske patnje prenelo se iz komunističkog u postkomunistički kontekst.²¹ Iako od države do države bilans uspeha mera tranzicione pravde u Centralnoj i Istočnoj Evropi varira, rizik od prerastanja prevladavanja u razračunavanje sa prošlošću ostao je iskušenje za čitav taj prostor.

18 John Borneman, *Settling Accounts: Violence, Justice and Accountability in Postsocialist Europe*. Princeton University Press, Princeton, 1997.

19 Dva uporedna pregleda iz 2009. i 2014: Lavinia Stan (prir.) *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*, Routledge, New York 2009, i Lavinia Stan, Nadia Nedelsky (prir.), *Post-Communist Transitional Justice: Lessons from 25 Years of Experience*, Cambridge University Press, New York 2014.

20 Primere iz zemalja Centralne Evrope poredi u Mihal Kopeček, *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe After 1989*, Central European University Press, Budapest, 2009

21 Ovu tendenciju ističe Todor Kuljić, „Revised History and New Identity in Eastern Europe“, *Journal for Politics, Gender and Culture*, 2005/1–2, 63–86. Odličan mikropirmer ovog procesa daje István: Rév, *Retroactive Justice: Prehistory of Post-Communism*. Stanford: Stanford University Press 2004, 202–239.

Jugoslavija je u ovom pogledu verovatno najočigledniji „anti-primer“. Kao i u ostatku lagera, rat je i u Jugoslaviji okončan pobjedom komunista. Temeljnijom čak, budući da je proistekla iz autentičnog revolucionarnog pokreta, proisteklog iz rata koji je imao mnoge karakteristike građanskog. Pobjednici su težili da zatrpaju te duboke podele.

Pandan Nirnberškoj paradigmi činila su suđenja Draži Mihailoviću, Alojziju Stepincu, Leonu Rupniku i Aleksandru Leru, pomognuta nizom manje upadljivih procesa na kojima su saradnici okupatora i neprijatelji komunističkog režima suđeni na osnovu Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države. U senci ovih postupaka, revolucija se učvrstila na talasu represije, kroz masovne egezekucije čije su razmere tek nedavno utvrđene.²² O njima se ćutalo, budući da autoritarna komunistička vlast, blaža doduše no u ostatku lagera, nije prezala od represivnih mera zarad nametanja svog svetonazora. Revizija prošlosti kroz saobražavanje potrebama režima sprovedena je veoma brzo u neposrednom posleratnom periodu, praćena uklanjanjem nepodobnih naučnika i profesora i istrajnom borbom protiv „buržoaskih i fašističkih falsifikatora istorije“.²³ Pojedine oblasti istorijskog istraživanja – posebno savremena istorija, istorija KPJ i istorija NOB-a, smatrane su sakrosanktnim.

Stoga i ne čudi što su tokom osamdesetih godina, sa slabljenjem partijskog monopola na društvenim životom, prilozi iz ove sfere ozbiljno poljuljali sistem, poput *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* Vladimira Dedijera ili knjiga Veselina Đuretića *Saveznici i jugoslovenska ratna drama* i Antonija Isakovića *Tren II*.²⁴ Umesto da otvori debatu o prošlosti, država je pokušavala da je sputa. Možda i hotimice, propuštena je šansa za podsticanje smislenog pristupa ovim izuzetno osetljivim pitanjima strukturiranom debatom, formiranjem kompetentnih komisija, otvaranjem relevantnih arhiva, dijalogom, izvinjenjima, kompenzacijama. Premda je u društvu jačalo mišljenje da je vreme za temeljno preispitivanje prošlosti, država je uzimala, a protivurečne pravne inicijative²⁵ (proces Franji Tuđmanu, Zakon o zaštiti Titovog lika i dela, zabrana Đuretićeve knjige, otvaranje afere Valdhajm, suđenje Andriji Artukoviću) bile su pre odraz

22 Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1952*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2006.

23 O čistkama na Beogradskom univerzitetu vidi Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, 80–6, 103–119, 183–225, 238–249, 255–261. O pritiscima na istorijsku nauku u posleratnom periodu: Đorđe Stanković, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, Beograd 1996, 1, 199–238.

24 O debati izazvanoj Dedijerovom knjigom vidi Kosta Nikolić, *Prošlost bez istorije*, Beograd 2003, 322–330. O reakcijama na Đuretićevu knjigu više u: isto, 226–235.

25 O Zakonu o zaštiti Titovog lika i dela više u: Rajko Danojlić, *Upotreba neprijatelja*, Beograd 1993, 49–51. O slučaju Valdhajm i ambivalentnoj politici jugoslovenskih vlasti: Alan Levy, *Nazi Hunter. The Wiesenthal File*, London 2002, 427–521.

gubitka kompasa nego koherentne politike. Tako je umesto liberalizacije u ovoj oblasti nastupila anarhija, pa su tako krajem osamdesetih godina najosetljivije teme jugoslovenske prošlosti otvarane naprečac. Prošlošću su se odjednom bavili publicisti, slikari, političari, vojnici i pesnici, mamuzajući mrtvog konja komunizma i tražeći u prošlosti legitimizaciju za nacionalističke projekte.

Mračni karakter nekih od debata je nagoveštavao najgore. U tom je pogledu je poučna i ilustrativna rasprava o broju jugoslovenskih žrtava Drugog svetskog rata, čiji tok od posleratnog perioda pa sve do danas predstavlja istinsku studiju slučaja neprevladane prošlosti. Temeljniji rad na utvrđivanju broja i identiteta žrtava predupređen je političkom akcijom. Već jula 1945. Josip Broz Tito je izneo svoje viđenje ratnih gubitaka u govoru u Beloj Crkvi u kojem je istakao „da smo u ove četiri godine izgubili milion i sedam stotina hiljada naših građana“.²⁶ Time je *a priori* sputan istraživački rad za čije se rezultate, u kontekstu kakav je bio jugoslovenski, nije moglo očekivati da ozbiljnije demantuju Titovu izjavu. Tako su i prvi statistički nalazi, rađeni za potrebe reparacione komisije pri Vladi FNRJ, potvrdili ovaj broj.²⁷ Težnja da se ionako ogromni gubici prikažu još većim zarad reparacionih potraživanja igrala je, čini se, ulogu u ovom proračunu. Ni docniji rad na utvrđivanju broja žrtava nije suštinski promenio ovu sliku. Sva su istraživanja do duboko u šezdesete godine bila bazirana na demografskim proračunima. Tek se onda, prekasno, pristupilo prikupljanju podataka putem intervjua i sastavljanju spiska žrtava koji je takođe patio od selektivnosti, uzrokovane kako protokom vremena tako i tendencijom istraživanja.²⁸ Država koja je imala toliko toga da sakrije pokušala je da deficit utvrđivanja činjenica kompenzuje forsiranjem „tekovina NOB-a“ opsežnim komemorativnim praksama i drugim ritualima.²⁹ Međutim, broj i identitet žrtava, kao i način na koji su lišene života predstavljali su

26 Josip Broz Tito, *Govori i članci*, (Zagreb: Naprijed 1959), I, 362–3.

27 Pregled zavojitih puteva utvrđivanja broja nastradalih u Drugom svetskom ratu daje Srđan Bogosavljević, „Nerasvetljeni genocid“ u: Nebojša Popov, *Srpska strana rata*, I, 190–202. Neobične okolnosti pod kojima je ovaj izveštaj nastao pojašnjava Bogoljub Kočović, *Sahrana jednog mita. Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Otkrovenje, Beograd 2005, xxi-xxiv.

28 Ovaj je popis imenovao 597.323 žrtve, a sama je komisija konstatovala da je time obuhvaćeno tek preko pola žrtava. Za pretpostaviti je da su izuzeti jugoslovenski građani koji su pripadali nepartizanskim formacijama. Projekat je 1995. obnovio beogradski Muzej žrtava genocida, čime je do danas popisnik proširen na 657.857 stradalih. Dragan Cvetković, „Popis: Žrtve rata 1941–1945“ iz 1964. godine kao osnova za izučavanje stradanja stanovništva Jugoslavije“, u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, Beograd 2005, 77–86.

29 Marija Jauković, To Share or to Keep: The Afterlife of Yugoslavia's Heritage and the Contemporary Heritage Management Practices, *Croatian Political Science Review*, Vol. 51, No. 5, 2014, 80–104.

istinski tabu. Anonimnost ljudi, sakrivenih pod terminom „žrtava zločina okupatora i njegovih domaćih pomagača“ služila je održavanje vladajuće interpretacije karaktera rata, koja je pripisivala sve zločine „fašističkim agresorima i njihovim domaćim pomagačima“. Međutim, kako je među upućenima bilo poznato da je te floskule pokrivaju samo deo veoma složene istorije Drugog svetskog rata na jugoslovenskom prostoru, tako su i žrtve postale predmet zakulisnih, partijskih debata, o kojima se u javnosti malo znalo. O njihovoj žestini ipak svedoče sećanja Franje Tuđmana, koji je i marginalizovan iz političkog života zbog svog učešća u njima, i Vladimira Dedijera, koji je učešćem u njima pokušavao da se u politički život vrati.³⁰ Međutim, javna problematizacija broja žrtava, a posebno zalaženje u njihovu etničku pripadnost, smatrala se atakom na sistem, posebno u atmosferi probuđenih etničkih netrpeljivosti u Jugoslaviji početkom sedamdesetih. Održavanju stabilnosti sistema data je prednost nauštrb utvrđivanja činjenica, i svaka su istraživanja prestala.

Tako se hipertrofirani broj žrtava prenosio u naučne radove i udžbenike, a zadržavan je u zvaničnim dokumentima do duboko u osamdesete godine, iako su u tom periodu dva naučnika, Bogoljub Kočović i Vladimir Žerjavić odvojeno došla do sličnog rezultata, značajno smanjujući procenjeni broj poginulih u ratu sa 1,700,000 na nešto više od milion.³¹ Sistem je, međutim, propustio priliku da na adekvatan način izmeni model koji je održavan gotovo četiri decenije, pa je tako značajno uvećani broj i dalje predstavljao zvaničnu sliku prošlosti.³²

Posledice ove abdikacije bile su nesagledive. Umesto prevladavanja prošlosti, počeo je lov u mutnom. Kako se sa jedne strane krnjila komunistička paradigma u proučavanju prošlosti, tako se sa druge se pomaljala njena nacionalistička interpretacija. Ona se očitovala u sporovima oko ponovnog izdanja knjige Viktora Novaka *Magnum Crimen*, oko teze Vasilija Krestića o genezi genocida nad Srbima u Hrvatskoj, kao i u raspravi Ljube Bobana i Milana Bulajića o razmerama i karakteru ratnih zločina.³³ Budući da je postajalo sve jasnije da je broj žrtava značajno manji no što je isprva

30 Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada 1994), 69–81, 109–125. Dedijer je upotrebio kredibilitet koji je stekao kao aktivnošću Raselovog suda da bi reaktuelizovao pitanje broja žrtava tokom osamdesetih godina, kako u sa posebno inicijativom za formiranje Odbora odbora za istraživanje građe o genocidu nad srpskim i drugim narodima Jugoslavije Srpske akademije nauka i umetnosti.

31 Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985, Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Zagreb 1989.

32 Up. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 285–6.

33 O polemikama vezanim za broj i karakter žrtava u Drugom svetskom ratu u: Kosta Nikolić, *Prošlost bez istorije. Polemike u jugoslovenskoj historiografiji 1961–1991*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2003, 279–292, 304–316.

procenjeno, otvorilo se pitanje njihovog identiteta, načina na koji su lišene života i ubica. Time je otvoren niz problematičnih pitanja. Ko održava previsoki broj? Ko ga smanjuje? Odgovori na ova pitanja su postali moćno sredstvo raspaljivanja mržnje u rastućim političkim tenzijama.³⁴ Duh od kojeg je komunistička vlast toliko strepela, pušten je iz boce na najgori mogući način. U Hrvatskoj je pokrenuto pitanje vansudskih egzekucija vojnika NDH, u Srbiji se odgovorilo inicijativama za otvaranje grobnica Srba ubijenih u NDH. Tako su Jasenovac i Blajburg, Zelengora i Kočevski rog kao simboli patnje neminovno igrali značajnu ulogu u mobilizaciji za novi sukob.³⁵ Ovakav razvoj je nemalo doprineo prerastanju jugoslovenske krize u raspad, a raspada u rat, koji je za sobom ostavio preko 130,000 nastradalih. Time je na ovom prostoru nanet još jedan gust sloj neprevladane prošlosti i na neki način potvrđena misao Džordža Santajane da su oni koji je ne pamte prošlost osuđeni da je ponavljaju.

Prevladavanje prošlosti u Srbiji: Između poricanja i sektašenja

Premda nesumnjivo pripadajući ovom krugu ponavljača, Srbija je u 21. vek ušla naoko politički značajno rasterećena uklanjanjem Slobodana Miloševića sa mesta predsednika Savezne republike Jugoslavije oktobra 2000. Međutim, niz događaja koji je usledio, od kojih je svakako najtragičniji bio ubistvo premijera Zorana Đinđića marta 2003. godine, pokazao je svu snagu kojom je srpsko društvo vukla nazad sopstvena neprorađena prošlost. Postalo je jasno da tranzicija u Srbiji, nedavno čak opisana poslovicom: „korak napred, tri koraka nazad“, neće biti ni brza ni laka.³⁶ U oblasti tranzicione pravde, Srbija postala opšte mesto kao primer neuspeha ovog procesa, pa i njenog sabotiranja.³⁷ Međutim, izdvaja se jedna osobenost srpskog slučaja, koji ga razlikuje od Španije, Portugala,

34 Tea Sindbaek, „Masakri i genocid počinjeni u Drugom svjetskom ratu i ponovno otkrivanje žrtava“, u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945*, Institut za istoriju, Sarajevo 2006, 63–73.

35 Ovu genezu prati Xavier Bougarel, Od krivičnog zakona do memoranduma: upotrebe pojma genocid u komunističkoj Jugoslaviji. *Političke perspektive*, 2011/2, 7–24.

36 Jovica Trkulja, Tegobna tranzicija, *Ekonomski vidici*, 2004/4, str. 537–54; Jelena Subotić, „Building democracy in Serbia: One step forward, three steps back“ u: Sabrina P. Ramet, Christine M. Hassenstab, and Ola Listhaug (prir.). *Building Democracy in the Yugoslav Successor States: Accomplishments, Setbacks, Challenges since 1990*, Cambridge University Press. New York 2017, 165–191; 9.

37 Sabrina P Ramet, „The Denial Syndrome and Its Consequences: Serbian Political Culture since 2000“, *Communist and Post-Communist Studies* 2007. 40(1): 41–58; Jelena Subotić, *Hijacked Justice, Dealing with the Past in the Balkans*, Cornell University Press, 2009; Eric Gordy, *Guilt, Responsibility, and Denial. The Past at Stake in Post-Milošević Serbia*, University of Pennsylvania. Press University Park, PA

Grčke, Japana i drugih mesta koja prosto ćute o svojoj prošlosti. Umesto ćutnje, Srbija godinama svedoči nizu veoma bučnih inicijativa usmerenih ka suočavanju sa prošlošću. O prošlosti se neprestano priča, kako nedavnoj tako i onoj davnijoj. Stvar je u tome što se malo šta radi, što postaje jasnije kada se raščlane i sektorski analiziraju pomaci u ovoj oblasti.

Kada je reč o krivičnim suđenjima, ona su započela još sredinom devedesetih godina, ali u Holandiji, u Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju koji je do sada za zločine počinjene tokom rata devedesetih godina optužio 161 osobu, od kojih je nešto više od pola osuđeno. Iako se među njima nalazi čitav niz srpskih vojnih, policijskih i političkih rukovodilaca, ovi postupci nisu dali adekvatan podsticaj sličnom procesu u zemlji.³⁸ Decenija mrcvarenja sa isporučivanjem ovih optuženika Haškom sudu kao da je pojela kapacitet države da sama otvori ovo pitanje. Premda su 2003. godine osnovani specijalizovani pravosudni organi za procesuiranje ratnih zločina, broj postupaka i njihov tok, a posebno rang optuženika, svedoče o ograničenom dometu ove aktivnosti. Kako potvrđuju ispitivanja javnog mnjenja, sporadični pomaci u ovoj oblasti, poput suđenja pripadnicima jedinice Škorpioni u Beogradu, ostaju izolovani primeri.³⁹ Štaviše, stiče se utisak da postupci u regionu pre doprinose tenzijama među postjugoslovenskim državama nego kritičkom prevladavanju nedavne prošlosti, dok rašomonska slika o nedavnom ratu koja iz njih proizilazi pothranjuje stereotipe.⁴⁰ Ako je takva situacija sa najskorijim periodom, teško je očekivati veće iskorake u prevladavanju dalje prošlosti – na primer, za ubijanje političkih emigranata u inostranstvu osuđena su nedavno dva bivša funkcionera jugoslovenske državne bezbednosti, ali u Minhenu. Ni za to, kao ni za Goli Otok, niti za posleratni talas represije, u zemlji se sudski nije odgovaralo, osim posredno, kroz proces rehabilitacije političkih osuđenika, koji ni sam nije lišen kontroverzi usled

2013; Sara Petrovski, „In What Way is Repairing Historical Injustice in Serbia Abigious?“ *Antropologija* 2015/3, 101–120.

38 Vidi Diane F. Orentlicher *Shrinking the Space for Denial. The Impact of the ICTY in Serbia*, Open Society Justice Initiative, New York, 2008. i posebno istraživanja javnog mnjenja o stavovima o ratnim zločinima u Srbiji, koje su godinama sproveli Beogradski centar za ljudska prava i OEBS. <http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/stavovi-prema-ratnim-zlocinima-haskom-tribunalu-domacem-pravosu-za-ratne-zlocine/>

39 Vladimir Petrović, „Hod po trnju. Pregled dinamike procesuiranja ratnih zločina u Srbiji“, *Hereticus* 2008/1, 173–185. Vladimir Petrović, „A Crack in the Wall of Denial. Scorpion Footage in and out of the Courtroom“, u: Dubravka Zarkov, Marlies Glasius (prir.), *Narratives of Justice in and Out of the Courtroom*, Springer: New York, 2014, 89–110.

40 Prilog koji tumači istorijski značaja presuda: Ivan Jovanović, „Od istorije do sudnice i nazad: Šta istoriografija može dobiti od presuda za zločine u ratovima u bivšoj Jugoslaviji“, *Hereticus* 2016/3–4, 30–67.

manjkavosti zakona po kojem se sprovodi, a posebno neregulisanog pristupa arhivama bezbednosnih službi.⁴¹

Isti razlog je stao na put lustraciji u Srbiji. Rasprave o primeni ovog mehanizma kaskale su zamašno za drugim istočnoevropskim zemljama, pa je tako Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava donet tek u maju 2003. godine, ali je njegova primena sabotirana od strane svih skupštinskih većina u zadnjih petnaest godina, što rečito govori o nespremnosti političkih elita da se sistemski pozabave ovim problemom.⁴² Arhivi bezbednosnog aparata otvaraju se selektivno i na kašičicu, iako je to preduslov za smisleni lustracionu proceduru. Sličan deficit je primetan i u oblasti komisijskog suočavanja sa prošlošću. Odmah nakon promene režima, novi predsednik SRJ Vojislav Koštunica je osnovao Komisiju za istinu i pomirenje, na način koji je ušao u udžbenike tranzicione pravde kao pogrešan. Komisija je proglašena naprečac, sa nejasnim mandatom i nedovoljnim sredstvima, pa se tako ubrzo i ugasila.⁴³ Više uspeha je bilo sa formiranjem manjih komisija jasnijeg mandata, poput one koju je formirala Vlada Republike Srpske za rasvetljavanje činjenica o zločinima učinjenim nakon pada Srebrenice ili Državne komisije za pronalaženje i obeležavanje svih tajnih grobnica streljanih posle oslobođenja 1944.⁴⁴ Međutim, što je širi pokušaj komisijskog utvrđivanja činjenica, to su njegove šanse za uspeh manje, o čemu svedoče problemi sa kojima se suočava za stvaranje Regionalne komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima nakon 1991. godine (REKOM).

Zašto prevladavanje prošlosti u Srbiji tako dramatično posrće? Neki razlozi su očigledni. Uklanjanje Miloševića predstavljalo je nužan, ali ni pošto dovoljan preduslov transformacije političkog sistema koji je personifikovao. Kako dobro primećuje Erik Gordi, „većina Srba se slagala da je Milošević kriv za nešto.“⁴⁵ Međutim, taj se konsenzus krnjio na pitanju

41 *Hereticus* 2004/2 bio je posvećen dilemama rehabilitacije, a *Hereticus* 2008/2 kontroverzama u njenoj primeni. U gotovo svakom narednom broju objavljuvan je materijal različitih rehabilitacionih postupaka.

42 Vladimir Petrović, „Lustration in Serbia: Form without Content“, *Politička misla*, 2009/3, 21–9. U ovom broju se daje komparativan pregled lustracionih mehanizama u zemljama Istočne i Jugoistočne Evrope, dok je pitanje lustracije u Srbiji detaljno razmotreno u tematu *Hereticus* 2003/2, dok je *Hereticus* 2004/1 je bio posvećen otvaranju dosijea tajnih službi.

43 Dejan Ilić, „Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje, 2001–?“ *Osam i po ogleda iz razumevanja*, Fabrika knjiga, Beograd 2008, 255–301.

44 Vidi Izveštaj Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995; <https://www.slobodnaevropa.org/a/823047.html> kao i veb stranicu Komisije za tajne grobnice na kojoj se nalazi i baza podataka. <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs>

45 Eric Gordy, „Rating the Sloba Show: Will Justice Be Served?“ *Problems of Post-Communism* 50 (3), 53–63

za šta je on odgovoran, što se i pokazalo već tokom njegovog suđenja u Haškom tribunalu, koje je u Srbiji izazivalo tako oprečne reakcije.⁴⁶

Oštar sukob između onih koji su mu stavljali na teret započinjanje ratova u bivšoj Jugoslaviji i onih koji su ga krivili što ih je izgubio pretvorio se u trajnu raspolućenost u srpskom društvu, intelektualnoj i političkoj eliti. Jasan simptom te rastrzanosti vidljiv je u konfuznoj politici komemoracija, obeležavanja datuma, podizanja i uklanjanja spomenika, menjanja imena ulica. Sve u svemu, država ne pokazuje velikog interesovanja da se pozabavi ovim problemom, a njen neuspeh da se odredi prema sopstvenoj prošlosti je postao opšte mesto. Međutim, to i ne predstavlja veliko iznenađenje kada se ima u vidu da zločini o kojima je reč uglavnom nose na sebi pečat sistema. Nerealno je stoga očekivati od bilo koje države, pa i Srbije, da prednjači u suočavanju sa njima. Nemački primer je dobro pokazao da za tako nešto država mora biti animirana.

Tako dolazimo do problema koji se ređe pominje, a u vezi je sa načinom zagovaranja suočavanja sa prošlašću Srbiji. Ono je u Srbiji karakterisano velikom podvojenošću, pa i isključivošću koja doseže razmere sektašenja.⁴⁷ Naravno, u otvorenom društvu je sasvim normalno imati različite stavove po raznim pitanjima i ta neslaganja izraziti. Međutim, budući da je reč o temama koje svakako dele društvo i izazivaju burne reakcije, upravo je na zagovornicima suočavanja sa prošlašću da ih principijelno otvaraju na način koji neće naneti štetu i zaglaviti proces.

Međutim, u Srbiji je baš selektivnost u pristupu pravilo u ovoj oblasti. Na primer, dubok je jaz između onih koji smatraju da se prvo treba suočiti sa nepravdama iz najnovije prošlosti i onih koji nastoje da rasvetle zločine iz ranijeg perioda, kao da jedno isključuje drugo. Nije manji raskorak između pristaša levice, koji će nevoljno otvarati pitanja kršenja ljudskih prava u komunizmu, dok se na desnici zazire od pretresanja zločinima počinjenih u ime nacije. Stoga je teško naći osobu koja će istovremeno podržati i rad Komisije za tajne grobnice i batajničke ekshumacije. Sa druge strane, nije teško zamisliti osobu koja će zdušno objašnjavati kako je nužno rehabilitovati Golootočane ali će hladno reagovati ako se

46 Jasna Dragović-Soso, „The Parting of Ways: Public Reckoning with the Recent Past in Post-Milošević Serbia“, u: Timothy Waters (prir.), *The Milošević Trial – An Autopsy*, Oxford University Press, New York 2013, 389–408.

47 Rani indikatori problema u ovoj oblasti su u prilogima Jelene Obradović-Wochnik, „Serbian Civil Society as an Exclusionary Space: NGOs, the Public and Coming to Terms with the Past“ i Mladena Ostojića, „Facing the Past while Disregarding the Present? Human Rights NGOs and Truth-Telling in Post-Milošević Serbia“. u: V. Bojicic-Dzelilovic V., J. Ker-Lindsay, D. Kostovicova (prir.), *Civil Society and Transitions in the Western Balkans. New Perspectives on South-East Europe Series*. Palgrave, London 2013, 210–229, 230–247.

pomene pitanje izгона folksdojčera. Malo ko se istovremeno zalaže za rasvetljavanje sudbine nestalih Srba i Albanaca na Kosovu, malo ko će u julu otići na dženazu u Potočare a zatim u avgustu na parastos žrtvama Oluje. Lakše je podleći društvenom pritisku i dati prednost etničkoj lojalnosti nauštrb etičkog kriterijuma.

Inicijative usmerene ka prevladavanju prošlosti nisu imune na ovaj kontekst. Naprotiv, umesto da pronalaze zajedničko tle, zajednički nastupaju i grade koalicije, u Srbiji se one zapravo sukobljavaju, pa i uzajamno poništavaju. Kao da je prostor prevladavanja prošlosti iseckan na parcele, a pokušaji da se plot prekorači gotovo da prerastaju u fizički obračun. Tako je bilo na panelu Oktobarskog salona 2013. godine, održanog na mestu logora Sajmište, a posvećenog logoru Omarska.

Tako je bilo i godinu dana kasnije na otvaranju izložbe *U ime naroda* posvećene komunističkoj represiji u Srbiji. Od Srebrenice 2015, preko Jasenovca 2016, do festivala *Mirëdita, dobar dan* 2017. godine, događaji posvećeni prevladavanju prošlosti zapravo postaju skupovi visokog rizika. Teško je tome nizu videti kraj. Prevladavanje prošlosti na ovom prostoru će nastaviti da hramlje sve dok ne preovlada jednostavna spoznaja da ljudska prava važe za svakoga ili ih nema, a pristaše suočavanja sa ovom ili onom prošlošću usvoje elementarnu činjenicu da su i drugi patili i da te patnje zaslužuju priznanje.

U toj spoznaji nema ničeg novog, ne moramo po nju u Nemačku. Imamo je u sopstvenoj istoriji. Treba se samo setiti da je Vuk Stefanović Karadžić pred kraj svog života trpeo ozbiljne kritike. Zameralo mu se pominjanja ustaničkih pokolja otomanskih zarobljenika i nejači u Prvom srpskom ustanku po preuzimanju gradova. Njegovi kritičari su smatrali da je sramotno to „kazivati i kad bi istina bila“, On im je poručio da „ne znadu šta je istorija. Istina je da je ovo sve sramota za Srbe, ali je bilo sramota činiti, a kad je već učinjeno, u istoriji ne valja ga kriti.“, napisao je 1861.⁴⁸ Kako tada, tako i danas, rukovođenje tim principom pojasnilo bi mnoge nepoznanice prevladavanja prošlosti.

48 Vuk Stefanović Karadžić, *Obrana od ruženja i kuđenja* (1861). *Istorijski spisi*, Prosveta, Beograd 1969, II, 194. Detaljnije u Vladimir Petrović, „Prilog proučavanju konstituisanja savremene srpske istorije“, *Istorija 20. veka* 2010/2, 44–62.

Vladimir Petrović

OVERCOMING THE PAST: WHAT DOES IT MEAN
AND WHY IS SERBIA NOT DOING IT

Summary

This contribution analyses the concept of overcoming the past, defines its aspects and main dynamics. The importance of transformation of facing the past advocacy, shaped by the civil society, into the well-defined policy of transitional justice, carried out by the state is emphasized. This transition is analyzed on the example of Germany, whose accomplishments as well as setbacks in this area are scrutinized. The example of socialist Yugoslavia is evoked as a contrast, with particular emphasis on problems which are hindering this process in Serbia.

Key words: Overcoming the past, transitional justice, Germany, Yugoslavia, Serbia

Žrtve intarnacionale (SSSR)